

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
дисципліни
“ОСНОВИ ТЕРМІНОЗНАВСТВА”
(для бакалаврів)

Київ

ДП «Видавничий дім «Персонал»

2009

Підготовлено доцентом кафедри української мови та літератури
Т. В. Полковенком

Затверджено на засіданні кафедри української мови та літератури
(протокол № 4 від 23.04.08)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональна Академія управління персоналом

Полковенко Т. В. Навчальна програма дисципліни “Основи термінознавства” (для бакалаврів). – К.: МАУП, 2009. – 26 с.

Навчальна програма містить пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни “Основи термінознавства”, питання для самоконтролю, матеріали для самостійного ознайомлення, список літератури.

- © Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
- © ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Ще в кінці XIX ст. — на початку 30-х років XX століття, коли розпочалася розбудова державної національної освіти й науки (викладання рідною мовою, усталення норм українського правопису, укладання термінологічних словників, створення та видання україномовних підручників, навчальних програм, методичної літератури з різних дисциплін), органічною та складовою частиною їх було українське термінотворення, яке відбувалося в той час переважно на національній мовній основі.

Наукова значущість вивчення означеної проблеми зумовлена тим, що вказаний період близький до сучасного стану розвитку нашої держави: незалежна Україна намагається утвердити національно-мовну свідомість, що сприяє й виробленню концептуальних засад термінотворення й терміновживання.

Таким чином, термінологічне питання є одним із актуальних. На сучасному етапі розвитку української термінології загальним стало твердження про наявність двох крайніх тенденцій: пряме використання термінологічної спадщини 20-х — початку 30-х років та повне заперечення всієї спадщини й використання термінології, що склалася у пізніший час, особливо за останні 15–20 років.

Загальні теоретичні питання термінології розглядали А. Бурячок, І. Кочан, А. Крижанівська, І. Ковалик, Н. Непийвода.

Праці мовознавців (В. Захарчин, А. Крейтор, М. Москаленко, Т. Панько, Л. Симоненко, П. Чучка та ін.) містять достатній фактичний матеріал щодо історії становлення окремих терміносистем. Вагомим внеском у дослідження розвитку української навчальної термінологічної лексики стала колективна монографія Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк “Українське термінознавство” (Львів, 1994), в якій залучено до наукового обігу значний масив недосліджених джерел, розкрито концептуальні засади формування різних терміносистем на функціональному рівні: поява терміна, його вживаність, фіксація у словнику тощо, з’ясовано роль конкретних особистостей в українському термінотворенні.

Відповідно до сукупності завдань курсу “Основи термінознавства”, які полягають у:

- проведенні аналізу термінологічної лексики;

- виявленні характеристик та основних чинників розвитку, напрямів і змісту, доцільності використання й удосконалення термінологічної лексики.

Студенти повинні знати:

- термінотворення;
- систему вживання термінів у науковій практиці;
- особливості перекладу термінологічної лексики.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
“ОСНОВИ ТЕРМІНОЗНАВСТВА”

№ пор.	Назва змістового модуля і теми
1	<p>Змістовий модуль I. Вступ до курсу</p> <p>Термінологія як лінгвістична наука про терміни, її зв'язок з іншими дисциплінами</p>
2	Наукова термінологія: розвиток і перспектива
3	Загальнотеоретичні проблеми термінології як складової загального мовознавства
4	Об'єкт і предмет термінологічного дослідження
5	Термін як предмет термінології
6	Природа терміна
7	Структурно-словотвірна проблематика
8	Терміносистема як предмет термінології
9	<p>Змістовий модуль II. Система термінологічної лексики</p> <p>Система термінів та її мікросистеми</p>
10	Організація термінологічних систем на рівні парадигматики
11	Лексико-семантична структура термінів
12	Інтернаціональні терміни, інтернаціоналізація та інтерслов'янська термінологія
13	Спеціальні терміни та загальнонавчана лексика
14	Діапазон поширення термінів
15	Термінологія і термінографія
Разом годин: 108	

ЗМІСТ
дисципліни
“ОСНОВИ ТЕРМІНОЗНАВСТВА”

Змістовий модуль I. Вступ до курсу

Тема 1. Термінологія як лінгвістична наука про терміни, її зв'язок з іншими дисциплінами

Термінологія як лінгвістична наука про терміни.
Зв'язок термінології з іншими лінгвістичними дисциплінами.
Загальні проблеми термінології.
Теорія терміна.

Література [1; 12; 13; 14]

Тема 2. Наукова термінологія: розвиток і перспектива

Формування концептуальних засад термінознавства.
Історія української термінології.
Розвиток української термінології та її перспективи.
Характеристика загальної проблематики.

Література [2; 6; 12; 13]

Тема 3. Загальнотеоретичні проблеми термінології як складової загального мовознавства

Загальнотеоретичні проблеми термінології.
Відношення термінології до наукознавства.
Методологічні основи вивчення термінів.
Методи дослідження системи термінів.

Література [5; 11; 12; 14]

Тема 4. Об'єкт і предмет термінологічного дослідження

Термін як об'єкт і предмет термінознавства.
Терміносистема як об'єкт та предмет термінознавства.
Номенклатура як сукупність термінів, символів і назв.
Термінологічне нормування мови.

Література [1; 6; 11; 14]

Тема 5. Термін як предмет термінології

Термін і слово. Критерії термінологічності мовної одиниці.
Формальна та змінювана структура термінів.

Система функцій терміна.

Особливості термінів як лексичних одиниць наукових підмов.

Література [1; 4; 7; 14]

Тема 6. Природа терміна

Зв'язок терміна з поняттям.

Логічна системність терміна.

Мотивованість терміна.

Багатозначність терміна.

Література [1; 2; 4; 7; 14]

Тема 7. Структурно-словотвірна проблематика

Словотвірні типи.

Продуктивність словотвірних типів у різних мікросистемах.

Процес стандартизації.

Процес регуляції словотвірних типів.

Література [2; 4; 11; 14]

Тема 8. Терміносистема як предмет термінології

Поняття норми у системі термінів.

Нормативна точність і системність термінології.

Лексична, граматична й словотвірна нормативність.

Наукові принципи нормалізації та уніфікації системи термінів.

Література [5; 6; 9; 14]

Змістовий модуль II. Система термінологічної лексики

Тема 9. Система термінів та її мікросистеми

Система термінів, що виражає систему понять.

Місце системи термінів у лексичній системі мови.

Характер системи термінів і системи понять.

Система термінів і система номенклатури.

Література [5; 6; 9; 12; 14]

Тема 10. Організація термінологічних систем на рівні парадигматики

Системна організація термінів на рівні лексико-семантичної парадигматики.

Роль синонімії в термінологічних системах.

Терміни-антоніми та їх парадигматичні властивості.

Гіпонімічна парадигма як одна із найважливіших категорій формування термінологічної структури.

Література [5; 6; 9; 12; 14]

Тема 11. Лексико-семантична структура термінів

Поняття лексичної семантики термінів.

Термінізація загальноновживаних слів у термінотворенні.

Семантична генералізація та семантизація у термінотворенні.

Семантика термінів.

Література [4; 7; 9; 12]

Тема 12. Інтернаціональні терміни, інтернаціоналізація та інтерслов'янізація термінів

Місце інтернаціональних термінів у системі термінів національних мов.

Словотвірна структура інтернаціональних термінів.

Принципи міжнародної координації у сфері термінів.

Процес інтерслов'янізації термінів.

Література [1; 5; 6; 12; 14]

Тема 13. Спеціальні терміни та загальноновживана лексика

Загальноновживана лексика як джерело твірних ресурсів у процесі термінотворення.

Структурно-словотвірна система загальноновживаної лексики як основа для побудови системи термінів.

Мікросистема фахових термінів як складова лексичного складу мови на лексико-семантичному рівні.

Транссемантизація термінів і їх детермінологізація у сфері загальноновживаної лексики.

Література[1; 3; 5; 6; 14]

Тема 14. Діапазон поширення термінів

Діапазон поширення термінів серед іменників і прикметників.

Діапазон поширення термінів серед дієслів і прислівників.

Терміни у складі слів.

Терміни у складі словосполучень.

Література [4; 9; 12; 14]

Тема 15. Термінологія і термінографія

Предмет і завдання термінографії.

Історія української термінографії.

Методика укладання термінологічних словників.

Характеристика основних термінологічних словників.

Література [3; 7; 11–13]

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Актуальність проблеми термінознавства.
2. Джерела дослідження термінознавства.
3. Основні відомості про термінознавство.
4. Історія створення української термінології.
5. Етапи формування української термінологічної лексики.
6. Русифікаторська політика царського уряду, недержавний статус української мови, державна роз'єднаність української мовної території як негативні фактори розвитку українського термінознавства.
7. Вироблення термінології на наддніпрянській та західноукраїнській мовних основах.
8. Формування національної системи освіти й виховання, надання українській мові державного статусу і відповідного державного значення україномовній термінолексичі.
9. Суспільно-політичні умови становлення термінолексичі, джерела формування, провідні напрями розвитку.
10. Взаємини позамовного і внутрішньомовного факторів організації термінотворення.
11. Рівень розвитку національної освіти, науки, культури і система українського термінотворення.
12. Становище мови в суспільстві, ступінь розвитку функціональних стилів і система українського термінотворення.
13. Історія формування термінологічної лексики в Україні.

14. Основа розвитку української наукової термінології.
15. Діяльність українських “Громад” — осередків української інтелігенції — на ниві українського термінотворення.
16. Створення й видання україномовних підручників як один з етапів розвитку вітчизняного термінознавства.
17. “Українська абетка” М. Гатчука (1860), “Українська граматка” І. Деркача (1861), “Буквар южноруський” Т. Шевченка (1861), “Граматка” П. Куліша (1861); потреба творення термінів і передумови дискусії з проблем термінології (в часописі “Основа” (1861–1862 рр)).
18. Розвиток української наукової термінології після створення Наукового товариства імені Т. Шевченка в 1892 р., видання україномовних підручників та укладання термінологічних словників.
19. Діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові та розвиток української науки, а разом з тим і термінології з різних галузей знань.
20. Підходи до термінотворення вчених-термінологів Товариства ім. Т. Шевченка у Львові — І. Верхратського, І. Горбачевського, В. Левицького, С. Рудницького та ін.
21. Діяльність авторів українських граматик: С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера, П. Дячана, О. Огоновського, М. Осадці та укладачів термінологічних словників з природничої галузі (І. Верхратського, В. Левицького).
22. Добір із усного народного мовлення слів, які можна термінологізувати.
23. Особливості розвитку термінолексики на межі століть:
 - а) існування двох варіантів української мови — східноукраїнського та західноукраїнського;
 - б) спроба уніфікації навчальної термінолексики;
 - в) використання авторами підручників (А. Кримський, І. Нечуй-Левицький, Г. Шерстюк, Є. Тимченко та ін.) народної термінології Наддніпрянщини;
 - г) намагання нівелювати різницю територіальних мовних відмінностей;
 - г) використання міжнародних термінів (грецького, латинського, російського походження);
 - д) особистісні впливи культурноосвітніх діячів на формування наукового стилю української мови (М. Драгоманов, І. Верхрат-

- ський, І. Огієнко, М. Грушевський, В. Сімович, О. Яната, О. Курило та ін.);
- е) взаємозв'язок у розвитку наукової термінології й народної освіти;
- є) врахування національних традицій у термінотворенні.
24. Українська термінологія та проблема нормування української мови.
25. Становлення та розвиток термінології та Товариство шкільної освіти у Києві.
26. Розгортання україномовної освіти, започаткування викладання всіх шкільних дисциплін українською мовою, створення й видання навчальної літератури для різних типів шкіл, потреба вироблення україномовної термінології.
27. Діяльність Всеукраїнської академії наук, Інституту української наукової мови та окремих термінологів (Ф. Калиновича, О. Курила, С. Паночіні та ін.).
28. Особливості термінологічного словотворчого процесу:
- а) орієнтація на засоби рідної мови;
 - б) використання у навчальній літературі найбільш вдалих термінів, створених у попередні роки;
 - в) оформлення термінів відповідно до існуючих правописних норм;
 - г) апробація новостворених термінів у літературі;
 - г) термінотворення для позначення нових понять;
 - д) калькування окремих термінів з інших мов;
 - е) українізація іншомовних термінів.
29. Особливості словотворчого термінологічного процесу та вироблення правописних норм.
30. Укладання словників, створення підручників та іншої навчально-методичної літератури для школи і творення термінів на національній основі, з використанням набутих словотворчих засобів української мови.
31. Впровадження термінології в практику:
- а) вироблення та ухвалення єдиного українського правопису;
 - б) створення системи термінології завдяки вагому внеску педагогів, фахівців різних галузей знань, мовознавців;
 - в) розроблення та видання підручників, словників з різних навчальних дисциплін і відбір для них термінів, зручних для ко-

ристування відповідно до методологічних вимог застосування їх в школі.

32. Негативні фактори впровадження термінологіки в практику:
 - а) епізодичний характер впровадження;
 - б) непродуманість створення термінологіки;
 - в) вплив на мовні процеси політичних та ідеологічних факторів;
 - г) пуристичні тенденції авторів під час укладання словників.
33. Наявність словників як результату термінологічної діяльності та розбудова національної науки.
34. Ретроспективний аналіз процесу формування й становлення термінологіки в науковому контексті.
35. Українська термінологія — національна за своїми витоками, міжнародна за своїм поширенням.
36. Динаміка розвитку української термінології, її зміни та пристосування до потреб суспільства.
37. Українська термінологія у зв'язку з національними культурними традиціями та її міжнародні контакти.
38. Спостереження над словотворчим термінологічним процесом: творення термінів протягом певного періоду відбувалось переважно з використанням дериваційної (словотвірної) бази української мови.
39. Основні методичні вимоги при творенні термінології.
40. Дві суперечності у підходах до творення термінів: з одного боку, спроби наблизити українську термінологію до міжнародної, а з іншого — потреба у вживанні народної термінології з метою кращого засвоєння її в системі вітчизняної науки.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОЗНАЙОМЛЕННЯ

Для поглиблення знань пропонується ознайомитися з новітніми поглядами на систему термінознавства та зробити акцент на проблемах розвитку термінології.

Відродження й поширення рідної мови у всі сфери життя суспільства актуалізує одну з основних проблем сучасної української лексикографії — складання термінологічних словників. Терміни — це слова або сталі словосполучення, за якими закріплено наукові або спеціальні поняття певної науки, наукової дисципліни, галузі діяльності. Сукупність термінів, пов'язаних між собою понятійними зв'язками, становить термінологію (термінознавство), або термінологічну систему.

В ній зосереджено понятійний апарат цієї науки чи галузі. Це засіб професійного спілкування і водночас інструмент наукової думки.

Термінологічне словникарство кінця 40–50-х років XX століття успадкувало від попередніх десятиліть і багаті національні традиції термінографії Наукового товариства імені Шевченка, Інституту української наукової мови, наслідки її тотального винищення у 30-х роках. Тоді термінологічні словники друкувалися поодинокими виданнями.

У кінці 50-х років розвиток науки, техніки, освіти, видання українською мовою значної кількості наукової та навчальної літератури з різних галузей знань зумовили потребу створити словники, які, крім свого прямого призначення — подати український відповідник поняттю, — були покликані сприяти упорядкуванню і нормалізації української науково-технічної термінології. Враховуючи гостру потребу в російсько-українських й українсько-російських термінологічних словниках із найважливіших галузей знань, Президія АН УРСР у 1957 році створила спеціальну Словникову комісію, до складу якої входили провідні вчені. Завдання комісії полягало у визначенні основних принципів складання словників, організації авторських колективів, доборі спеціалістів-редакторів, а також у пильному контролі за їх працею й затвердженні словників до друку. Комісія залучила до складання словників фахівців різних галузей знань, максимально використовуючи при цьому допомогу лінгвістів-лексикографів. Передбачали підготувати спочатку 18 російсько-українських, а згодом українсько-російських словників.

Вагомий внесок у розвиток термінологічної лексикографії вніс академік П. С. Погребняк. З його ініціативи в листопаді 1970 року було проведено першу науково-методичну нараду з проблем упорядкування і нормалізації наукової термінології. Завдання, поставлені нарадою, передбачали підведення підсумків багаторічної праці, накреслення шляхів подальшої розбудови термінології, дослідження її розвитку, укладання словників. Особливо наголошувалося на ролі Словникової комісії як координаційного, науково-методичного центру в термінологічній та термінографічній роботі наукових закладів України.

Протягом 60–70-х років термінографічна праця переживає певне піднесення. У складанні словників комісія керувалася положеннями, що термінологічні словники мають відбивати сучасний рівень розвитку науки і техніки; закріпити реальну практику вживання тер-

мінів у науковій і навчальній літературі, яку видавали російською та українською мовами; упорядкувати використання термінів певних галузей знань. До термінологічних словників рекомендовано вводити і деякі загальноновживані слова (номенклатурну лексику), що обслуговують певну галузь знання, а також поширені синоніми до них, крім архаїзмів, діалектизмів, професіоналізмів вузького вживання.

У 1959–1979 роках було опубліковано 75 термінологічних лексикографічних видань, із них 22 тлумачні і тлумачно-перекладні словники, 14 довідників, 4 енциклопедії, 32 перекладні словники.

Тлумачні словники цього періоду відтворюють поняттєво-термінологічний апарат винятково гуманітарної і природничої сфери: політики, філософії, юриспруденції, психології, атеїзму, математики, фізики, біології, сільського господарства, музики, нумізматики.

Аналогічна ситуація була і серед галузевих енциклопедій. За цей час створено енциклопедії бджільництва, садівництва, сільського господарства, техніку ж цілком усунено зі сфери видань тлумачно-енциклопедичного типу. Першим у світі україномовним виданням, яке розкривало сучасні технології високого рівня, була “Енциклопедія кібернетики” (у двох томах), підготовлена в 1973 році в Інституті кібернетики АН України.

Перекладні двомовні словники відображають термінологію технічної тематики: з гірничої справи, машинознавства і машинобудування, гідротехніки, електрорадіотехніки, теплотехніки і газотехніки, зварювання, поліграфії і видавничої справи, металургії, швейного виробництва; науково-природничої тематики: з геології, географії, фізики, механіки, хімії, математики, ботаніки, фізіології, ветеринарії, анатомії; інших галузей: соціально-економічної лексики, сільського господарства, журналістики, лінгвістики, спорту. У словниках цієї серії вказувано, що їх друкували за постановою вченої ради Інституту мовознавства АН УРСР.

Заслужують особливої уваги підготовлені в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР за участю фахівців різних галузей знань великі російсько-українські словники — технічний (80 тис. термінів), сільськогосподарський (40 тис. термінів), а також електрорадіотехнічний словник (30 тис. термінів) за редакцією професора Львівської політехніки Ю. Т. Величка.

Словники виходили у світ мізерними накладками. Навіть фундаментальна праця — технічний словник — опублікована накладом 15 тис. примірників, а словник з електрорадіотехніки — галузі, яка

стрімко розвивалася, видано накладом у 2 тис. примірників, хоч укладання такого термінологічного зібрання Словникова комісія визнавала як першочергове завдання і його друкували за її ухвалою.

Рідкісним явищем у цей час були тримовні словники. Зафіксовано лише три видання такого виду, зокрема з медицини, взуттєвого виробництва. Однією з кращих лексикографічних праць цього періоду можна вважати “Мінералогічний словник. Українсько-російсько-англійський” (Київ, 1975), що його уклав академік Є. К. Лазаренко у співавторстві з О. М. Винаром.

У 60–70 роки осередком словникового книговидання був Київ. Лише поодинокі словники виходили у Львові чи Харкові передусім внаслідок наявності в цих містах потужних наукових шкіл. Так, в Українському поліграфічному інституті укладено “Англо-український словник-мінімум газетної термінології” (Львів, 1974), “Німецько-український технічний словник-мінімум” (Львів, 1974). Розташування у Харкові Книжкової палати України, Інституту культури зумовлювало зосередження тут значного творчого наукового потенціалу в царині документно-інформаційної діяльності. В аспекті розвитку термінологічної лексикографії це сприяло появі “Довідника з бібліотекознавства і бібліографії” (укладачі Е. В. Куделько і С. Й. Мінц, Харків, 1969).

Діяльність, розпочату Словниковою комісією, продовжує Комітет наукової термінології, створений при Президії АН України у 1978 році. Під егідою Комітету було видано: “Російсько-український юридичний словник” (1985 р., понад 20 тис. термінів), “Російсько-українсько-латинський зоологічний словник. Термінологія і номенклатура” О. Маркевича і К. Татарка (1983 р., 19 тис. термінів). І в наші дні не втратив своєї наукової, пізнавальної цінності “Російсько-український словник термінів лісівництва” (1980 р., 8 тис. термінів), фундатором і натхненником укладання якого був академік П. С. Погребняк.

80-ті роки позначені спадом у виданні спеціальної лексикографії. Загалом за десятиріччя вийшло у світ лише близько 20 видань здебільшого енциклопедично-довідкового типу. Про стан словникарської праці цього періоду красномовно свідчить те, що в Україні в окремі роки не було видано жодного словника спеціальної лексики.

Небувале піднесення термінографічної праці спостерігаємо з початку 90-х років, що викликано впровадженням Закону “Про мови в Україні”, діяльністю Товариства української мови “Просвіта”, прого-

лошенням незалежності України. До словникарської роботи залучили численні індивідуальні дослідники, творчі колективи, спеціалізовані організації, зокрема Термінологічна комісія з природничих наук при Національному університеті ім. Т. Шевченка, Фізико-математично-астрономічна термінологічна комісія при Інституті фундаментальних досліджень Української наукової асоціації, Видавничо-термінологічна комісія при Львівській політехніці, Термінологічна група при Чернівецькому державному університеті.

Під егідою Комітету наукової термінології, Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, Інституту української мови було підготовлено й видано фундаментальну академічну працю — “Російсько-український словник наукової термінології” в трьох томах (Київ, 1994–1998).

Видавнича спілка “Словник”, фундатором якої є Львівський державний медичний університет, здійснила низку лексикографічних проєктів. Серед них — “Орфографічний словник українських медичних термінів” на 29 тис. слів, який уклали Л. І. Петрух, І. М. Головка, О. Я. Томашевська. Широке визнання має у фахівців-медиків і лінгвістів виданий спілкою двотомний “Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник” (Львів, 1995), який охоплює 33 тис. термінів. Грунтовне лінгвістичне редагування цих словників виконав лауреат Всеукраїнської премії ім. Івана Огієнка професор Л. М. Полюга.

Вагому науково-методичну, консультаційну допомогу з питань лексикографічного опрацювання спеціальної термінологіки, редагування, рецензування словників здійснює відділ наукової термінології Інституту української мови НАН України, Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології Держстандарту та Міносвіти України.

Потужний поштовх до розгортання термінологічної лексикографії дають регулярні міжнародні конференції: “Проблеми української термінології. СловоСвіт” (відбуваються під егідою Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології на базі Національного університету “Львівська політехніка”), “Українська термінологія і сучасність” (організовує Інститут української мови НАН України).

Вперше видано низку навчальних видань з українського термінознавства. Підручник “Українське термінознавство” (Львів, 1994) Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацок розглядає українське словникарство в руслі розвитку української термінології і становлення науки про неї. Раритетне видання — “Українська науково-технічна термінологія. Іс-

торія і сучасність” (Львів, 1999) Г. Наконечної — визнане науковими працівниками, активно використовується в навчальному процесі.

Розгляд проблем методології і практики термінологічної лексикографії на наукових конференціях, у науковій та навчальній літературі сприяє виробленню та поширенню уніфікованих наукових засад, оптимальних концепцій укладання термінологічних словників різних видів.

Галузеві словники є найвагомішою частиною термінологічної лексикографії і охоплюють найрізноманітніші напрями суспільної діяльності, науки й техніки: предметний покажчик охоплює до 400 рубрик.

Найбільш ґрунтовно опрацьовано спеціальну лексику економіки й менеджменту, медицини, юриспруденції. Вона широко відображена в перекладних, тлумачних, тлумачно-перекладних словниках.

Лексикографічні праці економічної тематики відображають як галузеву термінологію загалом, так і за напрямками економічної сфери: банки, фінанси, мікроекономіка, ринкова економіка, зовнішня економіка, фондовий ринок, біржова торгівля, бухгалтерія та інші. Медична термінологія відображена у словниках, які охоплюють до 50 різноманітних термінологічних підсистем медицини: стоматологію, хірургію, травматологію, кардіологію, онкологію, ортопедію, фармакологію, імунологію, судову медицину, військову медицину, дерматологію, неврологію та багато інших. Привертає увагу численність авторських колективів, які паралельно опрацьовують термінологію цих галузей, передусім медицини. Тому особливо актуалізується проблема вироблення єдиних методологічних засад укладання термінологічних словників, уніфікації та стандартизації поняттєво-термінологічного апарату, прийняття узгоджених рішень щодо термінотворення і терміновживання.

Високий рівень репрезентативності притаманний словникам з таких галузей, як хімія, інформатика, комп’ютерна техніка, ділове спілкування, програмування, математика, екологія, техніка, будівництво, біологія, сільське господарство, політологія, педагогіка, мовознавство, військова справа, електроніка, авіація, ракетно-космічна техніка.

З’являється новий різновид лексикографічних праць — термінологічні словники як навчальні посібники. Для забезпечення навчального процесу політехнічного профілю в Харківському політехнічно-

му інституті укладено “Тлумачний словник екологічних термінів” (Київ, 1993).

Асоціація фахівців з нерухомості здійснила лексикографічне опрацювання термінології однієї із систем фінансово-економічної сфери та опублікувала видання “150 термінів із словника ріелтора” (Київ, 1996), укладач О. О. Бондаренко та інші.

До вузькогалузевих належать словники, які відтворюють термінологію певної навчальної спеціальності чи ще більш обмеженої тематики — курсу. Цей різновид словників, як правило, розвивають вищі навчальні заклади для забезпечення навчального процесу. Скажімо, у Кіровоградському інституті сільськогосподарського машинобудування укладено російсько-український словник зі спеціальності 12.04 “Машини та технологія обробки металів тиском”. В Одеському гідрометеорологічному інституті створено серію російсько-українських словників з курсів “Водогосподарські розрахунки”, “Гідрогеологія”, “Гідрометрія”.

Виходять словники, які відображають поняттєво-термінологічний апарат певної наукової теорії. До уваги вітчизняних науковців, студентів економічних спеціальностей у 2000 році представлено нове перекладене видання — “Словник сучасної економіки Макміллана” авторства Д. Т. Едісона та інших.

Виходять у світ словники, які відображають термінологію окремого видання. Для полегшення користування хімічними довідниками “Бейльштейн” і “Гмелін” створено та видано окреме видання “Німецько-російсько-український словник” (Київ, 1993).

Двомовні словники (словникові ряди) з вихідною мовою українською порівняно рідкісніше явище. Однак, враховуючи потребу глибшого лексикографічного опрацювання української термінології, до цілого ряду російсько-українських словників додано абеткові покажчики українських термінів. У 90-ті роки однією з мов перекладних словників стала англійська, зрідка німецька, французька, латинська.

Якщо в попередні роки багатомовні перекладні словники були нечисленними, то за останні десять років подання термінів-відповідників трьома й більше мовами стало характерною рисою термінологічної лексикографії. Серед багатомовних словників найпоширенішу групу становлять тримовні, в яких до українських і російських рядів додано здебільшого англійський, рідше німецький, французький, латинський або польський. У тримовних медичних словниках до українського і латинського рядів наведено англійські або росій-

ські відповідники. Оригінальна тематика багатомовного словника авторства І. О. Ольхового, що вийшов у Київському університеті ім. Т. Шевченка, — “Французько-українсько-російський словник термінів і скорочень протиповітряної оборони країн НАТО”, в якому відтворено близько 900 термінів і 500 скорочень.

Ці ж мови в різноманітній послідовності подання утворюють словникові ряди і в чотиримовних словниках із медицини, ринкової та аграрної економіки, менеджменту, фізики й гірничої справи. Наприклад, “Русско-українсько-англо-німецький металургический словарь” В. І. Ножина (Дніпропетровськ, 2000), “Основні поняття філософії. Українсько-англо-німецько-французький посібник-довідник” (Чернівці, 1999), “Словник аграрної економіки. Німецько-англійсько-російсько-український” (Київ, 1997), укладач Л. О. Хоменко. До окремих із них додано абеткові показники термінів мовами, які не утворюють вихідних рядів.

Останні десятиріччя подарували науковій громадськості унікальні пам'ятки термінологічної лексикографії. У 1995 році було опубліковано два п'ятимовних словники з екології та інформатики. У Чернівецькому державному університеті ім. Ю. Федьковича вийшов тлумачно-перекладний словник з інформатики Р. В. Іваницького та Т. Р. Кияка на 3 тис. термінів українською, російською, англійською, французькою і німецькою мовами.

До кола рідкісних документів належить тлумачно-перекладний словник із ринкової економіки, укладений у Харківському політехнічному інституті. Словник охоплює терміни шістьма мовами: українською, російською, англійською, німецькою, французькою, іспанською.

Виняткової уваги заслуговує унікальний за багатьма ознаками — тематикою, художнім оформленням, кількістю мов та термінів, обсягом — “Глюстрований словник з геральдики” Н. Н. Стародумцева, виданий у Донецьку 1996 року. У ньому наведено понад 1 тис. термінів сімома мовами: російською, українською, англійською, есперанто, французькою, німецькою, латинською.

Серед лексикографічних праць довідково-енциклопедичного типу найвагомішу частку становлять тлумачні словники: впродовж 90-х років опубліковано близько 120 тлумачних і 55 тлумачно-перекладних словників.

Реформування економіки країни, впровадження ринкових відносин зумовило актуалізацію суспільних потреб на інформацію про

новий поняттєво-термінологічний апарат. Саме блок тлумачних словників з економіки, підприємництва, менеджменту є найчисленнішим — 38 словників, з яких 11 охоплюють фінансову й банківську термінологію.

Народні джерела української термінології зафіксовано у словниках Є. І. Шевченка “Народна деревообробка в Україні” (Київ, 1997), К. І. Матейко “Український народний одяг” (Київ, 1996), О. К. Данилюк “Словник народних географічних термінів Волині” (Луцьк, 1997).

90-ті роки збагатили лексикографічну практику розкриття термінології шляхом створення ілюстративних словників, коли використання мистецтва художньої ілюстрації є засобом візуального відтворення й пізнання поняття. Цей принцип реалізовано в словниках з виноградарства, геральдики, гончарства, наприклад, в “Ілюстрованому словнику народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина)” О. М. Пошивайло, підготовленому в 1993 році в Інституті мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М. Рильського та Народному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному.

Серед термінологічних лексикографічних праць 90-х років можна виокремити за структурою видань такі види: серійні, однотомні, багатотомні.

Термінологічні словники входять до складу серій, які охоплюють різножанрову літературу, — “Від А до Я”, “Бібліотека фахівця”, “Nota bene!”, “Трансформація гуманітарної освіти в Україні”, а також до спеціалізованих серій, що об’єднують суто лексикографічні праці: бібліотека словників “In Jure”, “Нові словники”, серія навчальних словників і довідників “Medicina polyglotta”. У термінографічній серії “СловоСвіт”, заснованій 2000 року у Технічному комітеті стандартизації науково-технічної термінології, першим виданням був “Англійсько-український словник інженерії доквілля” Т. Балабана, який охопив близько 15 тис. інженерних, медичних, біологічних, правничих та суміжних з ними термінів, переважну більшість яких подано з тлумаченнями чи з довідковими відомостями. Окремо винесено словник назв і документів урядових установ англомовних країн та українсько-англійський покажчик базових слів словника-довідника. Сьогодні у термінографічній серії “СловоСвіт” вже видано чотири словники, зокрема з теплоенергетики, профілактичної та екологічної токсикології, гідравлики та санітарії.

Для словників, що входять до складу серій, притаманне однотипне оформлення, спільність задуму, тематики та читацького призначення.

Однотомні видання становлять переважну більшість термінологічних словників.

Протягом останнього десятиріччя опубліковано низку словників у трьох томах: “Економічна енциклопедія” (Київ, 2000); “Російсько-українсько-латинський словник медичних термінів” (Київ, 1993); “Словник з матеріалознавства” (Київ, 1995), кожен том якого має іншу вихідну мову — українську, російську, англійську.

Термінологічні словники, особливо тлумачні та тлумачно-перекладні, використовують у навчальному процесі як довідкову базу. Виходять термінологічні праці, які поліграфічно оформлені як окремі видання, але становлять один із томів багатотомних наукових, навчальних видань. Наприклад, у тритомному навчальному посібнику “Основи підприємництва” (Київ, 2000) В. І. Павлова третій том — це тлумачний словник бізнесових термінів. У двотомнику “Міжнародне гуманітарне право” (Київ, 1999) у другому томі вміщено словник основних термінів і понять філософсько-правової доктрини регулювання збройних конфліктів.

Термінологічні словники, відображаючи лексику спеціальної сфери, мають чітко окреслене функціональне призначення — відобразити поняттєво-термінологічний апарат різних галузей науки й техніки та забезпечувати наукову, навчальну, виробничу діяльність. Це зумовлює критерій відбору термінологічного матеріалу за читацькою адресою.

Термінологічні лексикографічні праці призначено широким колам науковців, викладачів, студентів усіх спеціальностей або певної спеціальності, аспірантів, слухачів підготовчих відділень, слухачів системи підвищення кваліфікації, учнів, науково-технічних працівників. Однак існують словники, які виникли як наслідок спостереження за професійною лексикою окремих категорій фахівців чи угруповань мовців, наприклад “Словник русизмів у мові медиків” (Львів, 1995; укладач Я. Ганіткевич). У руслі надання допомоги представникам органів влади в опануванні української ділової лексики, крім ґрунтовних лексикографічних праць, видано poradnik “Уникаймо русизмів в українській мові!: Короткий словник-антисуржик для депутатів Верховної Ради та всіх, хто не хоче, щоб його мова була схожа на мову

Верки Сердючки” (Київ, 2000; укладач Ю. В. Гнаткевич), “Абетка депутата” (Київ, 2000; укладач А. Ф. Ткачук).

За ознакою первинності виходу в світ лексикографічні праці можна класифікувати на оригінальні, передруки й перекладені. Термінологічні словники 90-х років — це переважно сучасні оригінальні лексикографічні праці.

Часткові словники нечисленні. Вони відображають терміни, що належать до окремого структурно-словотвірного типу чи утворені за певною словотвірною моделлю. Усталені у професійному вживанні вислови відображає репринтне видання фразеологічного словника ділової мови В. Підмогильного і Є. Плужника і сучасна праця — “Тлумачний англо-український словник ідіом для бізнесменів” А. Г. Латигіної (Київ, 2000).

Серед словників-термінів, які відібрані за специфікою їх словотвірної будови, можна назвати “Словник інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження в сучасній термінології” (Київ, 1996) І. М. Гнатишеної і Т. Р. Кияка, “Українсько-англійський словник природничих термінів з префіксом не-” О. Кочерги і Є. Мейнаровича.

Термінографічну роботу здійснювано і за межами України. У повоєнний час українська діаспора досягла вагомих здобутків у термінографії, консолідувавши свої зусилля в Українському термінологічному центрі в Америці (УТЦА), Товаристві українських інженерів Америки (ТУІА), Термінологічній комісії НТШ, Науково-дослідчому товаристві української термінології. Різнобічна діяльність термінологічних організацій — проведення конференцій, видання діаспорних журналів і газет (“Вісті українських інженерів”, “Річник ТУІА”, “Бюлетень ТУІА”, “Свобода”, “Рідна школа”) створили наукове, мовне середовище, в якому функціювала українська термінологія. Серед найцікавіших лексикографічних праць української діаспори можна назвати словники П. Штепи “Знахідки до словника чужословів” (Торонто, 1967), “Словник чужослів” (Торонто, 1977).

Високу оцінку науковців мають лексикографічні праці видатного термінолога, довголітнього керівника УТЦА Анатолія Вовка: “Вибірковий англійсько-український словник з природознавства, техніки і сучасного побуту” (Нью-Йорк, 1982), “Англійсько-український словник назв кольорів і кольорознавства” (Нью-Йорк, Торонто, 1986). Уже в кінці 90-х років у Нью-Йорку і Львові було опубліковано одну з останніх праць ученого-енциклопедиста “Англійсько-український

словник вибраної лексики: природничі науки, техніка, сучасний побут” (1998). Словникам Анатолія Вовка притаманний новаторський, комплексний підхід до відтворення матеріалу: подання термінів та їх тлумачень, енциклопедичних та довідкових відомостей про терміни, бібліографії фахової і мовознавчої літератури.

Інтенсивні зв'язки ділових, наукових, культурних, церковних кіл України й Польщі зумовили появу серед видань Познані, Варшави у 1995 році двомовних перекладних, тлумачно-перекладних словників бізнесової, церковної термінології.

Широкий розмах словникарської праці в Україні протягом першого десятиріччя незалежності, творчі зв'язки з науковими осередками діаспори свідчать, що українська термінологічна лексикографія активно і плідно розвивається, вдосконалюються методологічні засади термінографічної роботи, розширюється коло лексикографічно опрацьованих галузей знань. Незважаючи на труднощі й суперечності розвитку впродовж другої половини ХХ століття, термінологічна лексикографія прагне до очищення української мови від невлавистих її елементів і відновлення її питомих рис, виступає потужним чинником формування та утвердження української фахової мови.

Можна вважати вже доведеним і загально визнаним, що впорядкування, вноормування, кодифікація і уніфікація української термінології належить до державотворчих процесів, бо очевидним є те, що безповоротний процес українського державотворення диктує такі потреби національного життя, які сприяли би утвердженню його престижу в усьому світі. До такої ділянки належить і наукова мова, у тому числі розвиток термінології. У складних державотворчих процесах до десятиліття Незалежності України ми прийшли з вагомими здобутками у розвитку термінологічних систем, а як наслідок цього — до розвитку власної термінологічної лексикографії.

Інтелект українського народу, зрештою, здавна, навіть тоді, коли колонізатори переслідували українську мову та культуру, схильний був творити словники. Авторам минулого не раз вдавалося обходити цензуру, і словникові видання ставали для українців своєрідними маніфестами — зберігали мову народу, доводили, що українська мова не бідніша від інших європейських, сприяли духовному відродженню української нації, утверджували національну самобутність.

У сьогоднішніх умовах українська національна термінологія та термінографія як одна із державотворчих ланок продовжує цю власність української нації, і, ніби випущена з клітки пташка, почала

напружено набирати стрімко лету, наполегливо розвиватися. Цьому посприяло перш за все те, що віками гноблена і переслідувана українська мова визнана Конституцією України державною. Сам факт, що протягом десятиліття Незалежності України вийшло 466 словників лише термінологічного типу з різноманітних галузей знань, виробництва, культури говорить сам за себе. А хіба не вражаючим є те, що на третьому році Незалежності, тобто 1993 року, вийшло 78 термінологічних словників різних типів, 1994 р. — 57, 1995 р. — 53, 1996 р. — 50, 1997 р. — 60, а в 2000 р. — 59! (Для порівняння: в УРСР за 42 роки з 1948 до 1990 рр. — вийшло 107 подібних праць). Поява таких праць — це вияв патріотичного ентузіазму самих авторів, свідчення великої працездатності цих людей, бажання усталити українські термінологічні системи, забезпечити українській мові якнайширші сфери розвитку в Україні та у світовому просторі в галузях міжнародних відносин, політики, торгівлі, економіки, освіти та культури.

Факт широкого дослідження термінологічних систем простежуємо у дисертаційних роботах, окремих статтях та монографіях О. Сербенської (юридична), Т. Панько (економічна), Н. Москаленко, В. Захарчишин (мовознавча), А. Крейтор (математична), В. Пілецького, І. Процик (фізична), І. Кочан (радіотехнічна), Г. Наконечної (хімічна), О. Литвин (машинобудівна), Л. Симоненко (біологічна), В. Марченко, І. Чепіга (будівельна), Е. Огар (друкарська), З. Куньч (риторична), М. Сташко (бібліотечна), С. Бібла (церковна), Г. Шило (лісова і деревообробна), І. Сабадош (лісового сплаву), Н. Левун (художньої кераміки), О. Гриджук (художньої різьби по дереву), І. Зінченко (вишівальної техніки) та ін.

Аналіз здобутків сучасної української термінології та термінографії дає змогу побачити і певні її недоопрацювання, недовершеність, навіть хиби.

Однією з причин, що стоїть на перешкоді української термінологічної справи на національній основі, є відсутність підтримки не лише наукової, а й української мови в цілому від владних структур і багатьох урядовців, які нехтують державною мовою, матеріально і духовно не підтримують її, не надають їй належного захисту. З цієї причини впливає низка інших.

Хоча в наш час термінологічні та термінографічні проблеми розв'язують багато наукових установ, кафедр різних навчальних закладів Києва, Львова, Чернівців, Харкова, але ні одна з них не має бажання підпорядкуватися іншій, хоча ці проблеми обговорюються

на десятках різних конференцій, біда в тому, що термінологічні системи розвиваються стихійно на ентузіазмі людей, відданих цій справі. В Україні для підтримки життєдіяльних процесів термінології бракує такої наукової інституції, як Інституту наукової мови, що існував колись у Києві, який був би арбітром у цій справі та рішення якого не підлягали би обговоренню.

Саме через відсутність цього корегувального центру в сучасній терміносистемах та термінологічних словниках спостерігається нестабільність у номінуванні одного і того ж поняття.

Причиною нестабільності розвитку української термінології та термінографії був і часто залишається факт певної, а інколи навіть і великої, залежності українських термінологічних систем від російської термінологічної основи.

Буває й інша крайність: щоб не використовувати російських кальок, автори інколи вдаються до новотворів, використання діалектизмів, що також не сприяє розвитку термінології на належній науковій основі.

До слабких сторін сучасної української термінографії належить і те, що автори більшості чужомовно-українських словників у першій лівій колонці не ставлять української мови або хоча не дають зворотніх українсько-чужомовних якщо не словників, то хоча б показників українських термінів з відповідними вказівкою на їх наявності у виданні.

При опрацюванні термінологічної справи виникає й питання грамотності. Це перш за все стосується української частини. Мова про те, що багато словників видається у видавництвах, де не завжди є досвідчені коректори.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алексеева Л. М.* Проблемы термина и терминообразования. — Пермь, 1998.
2. *Будагов Р. А.* Язык — реальность — язык. — М., 1983.
3. *Волкова И. Н.* Стандартизация научно-технической терминологии. — М., 1984.
4. *Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю.* Лингвистические основы учения о терминах. — М., 1987.
5. *Гринев С. В.* Введение в терминоведение. — М., 1993.
6. *Даниленко В. П.* Русская терминология. — М., 1972.

7. *Канделаки Т. Д.* Семантика и мотивированность терминов. — М., 1977.
8. *Кияк Т. Р.* Лингвистические аспекты терминологии. — К., 1989.
9. *Крижанівська А. М., Симоненко Л. О.* Актуальні проблеми упорядкування наукової термінології. — К., 1987.
10. *Лейчик В М., Бесекирска Л.* Терминоведение: предмет, методы, структура. — Варшава, 1998.
11. *Лотте Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии. — М., 1961.
12. *Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П.* Українське термінознавство. — Львів, 1994.
13. *Татаринов В. А.* История отечественного терминоведения. Теория термина: история и современное состояние. — М., 1996. — Т. 1,2.
14. *Татаринов В. А.* Теория терминоведения. — М., 1997. — Т. 1–3.

МАУП

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	3
Тематичний план дисципліни “Основи термінознавства”	4
Зміст дисципліни “Основи термінознавства”	5
Питання для самоконтролю	8
Матеріали для самостійного ознайомлення.....	11
Список літератури.....	24

Відповідальний за випуск	<i>А. Д. Везеренко</i>
Редактор	<i>С. М. Толкачова</i>
Комп’ютерне верстання	<i>О. А. Варваріна</i>

Зам. № ВКЦ-4195

Формат 60 84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Тираж 30 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*